

NO SEMPRE ES DIU LA VERITAT:
EL TREBALL DE CAMP EN DIALECTOLOGIA
PER CONTRAPOSICIÓ A LA HISTÒRIA ORAL
I LA SOCIOLINGÜÍSTICA¹

Ramon Sistac i Vicén
Universitat de Lleida

En este mundo traidor
nada es verdad ni mentira
todo es según el color
del cristal con que se mira

Ramón de Campoamor (1817-1901)

La nostra experiència ve del treball realitzat durant decennis des de l'*Oficina de Llengua i Literatura de Ponent i del Pirineu*² (OLLPP), grup de recerca consolidat (2014SGR1144) de la Generalitat de Catalunya, adscrit al Departament de Filologia Catalana i Comunicació de la Universitat de Lleida.

El nostre centre d'interès ha estat, principalment i a més de la Franja, la regió del Pirineu Central. El motiu ha estat el fet que és una important cruïlla de llengües on, pels diferents vessants del massís de la Maladeta —coronat pel cim de l'Aneto, a 3.404 m.— s'estenen tres àrees lingüístiques diferents, però que tenen en comú la llatinitat i, alhora, un substrat

1 Aquest treball es basa en la ponència *Vertats relatives: era experiència dempús dera recèrca en dialectologia*, presentada dins el col·loqui *Récits de guerre en langue occitane: témoignages oraux, écrits et littérature*, Université Toulouse Jean-Jaurès, Tolosa de Llenguadoc, 15 de març de 2016. Una part procedeix de l'article de Ramon SISTAC (2017): «Parlar català en la frontera», *Lo Campus. El periòdic universitari de Catalunya*, suplement «La Franja i la Universitat», núm. 32, Lleida, p. 29. És consultable en línia: <https://issuu.com/locampus/docs/lo_campus_n_mero_32> (consultat el 05/04/2017). I encara, Ramon SISTAC (2012) «La Franja: la perpètua paradoxa», *Serra d'Or*, núm. 636, Barcelona, p. 36-38.

2 S'entén habitualment per Ponent, *latu sensu*, la regió geogràfica, econòmica i cultural que s'estén a l'entorn de la ciutat de Lleida.

preromà (presumiblement bascoquità) segurament comú, així com una sèrie d'interrelacions humanes compartides ancestrals. Aquests factors han fet que, d'una banda, les parles vives s'hagen afaiçonat com a occitanes a la ribera de la Garona, catalanes a la de la Noguera Ribagorçana i aragoneses a la de l'Éssera; però d'altra banda també han provocat que tinguem un grau molt elevat d'elements coincidents o compartits, com a resultat tant de la influència del substrat com d'aqueixes relacions humanes continuades. L'àrea d'estudi l'ampliem més enllà de l'Alt Pirineu estricte i la fem arribar fins a les zones prepiriniques contigües (especialment importants al sud) i a les planes pedemontanes o *samontans* que en són la continuïtat natural, tant al nord com al sud.

El nostre mètode de treball,³ propi de la dialectologia, parteix de la comparació. A partir d'un corpus lingüístic oral recollit *in situ*, tractem de discriminar, segons les àrees, quins són els elements lingüístics compartits que cohesionen aqueixos parlars pirinencs (gascons, catalans i aragonesos) i quins són aquells que els deparixen, bo i tenint en compte també no solament els aspectes estrictament lèxics, gramaticals i pragmàtics, sinó també tota la informació sociolingüística, antropològica i, en general, cultural que ens permetrà, a posteriori, interpretar la raó de les similituds i divergències.

La tradició metodològica de la dialectologia, difosa durant el darrer terç del segle XIX, va imposar un mètode de treball prou eficient, però condicionat per l'absència, a l'època, de recursos tècnics aplicables altres que el llapis i el paper. Un segle després, durant el darrer terç del segle XX, aqueixa metodologia va ser fortament qüestionada, sobretot per la sociolingüística i encara més d'ençà de l'aparició de l'anomenada *sociolingüística de la variació*, però també a partir de la incorporació dels mitjans tècnics fàcilment manejables que van permetre l'aparició, entre altres coses, de la *lingüística de corpus* i de les noves tècniques dialectomètriques.

3 Investigació inclosa en els projectes MECYT *Estudio y dinamización de las hablas pirenaicas del catalán occidental* (FFI2011-28091), *Lengua, identidad y cohesión social: el paradigma de los territorios de frontera lingüística* (FFI2014-53589-C3-1-R) i IEC *Cultura, memòria, llengua: la construcció de la identitat en els territoris fronterers de la llengua catalana* (PT2015-S04-NADAL).

No és pas el lloc ni el moment de fer una crítica de les metodologies usades en el passat, i determinar quina és —o era— la més adequada. Ens limitarem a donar notícia de les tendències principals que hi ha hagut i que han tingut alguna incidència en la zona estudiada, per tal de justificar la nostra tria metodològica i comprovar com, després de la seua aplicació al territori, hem recollit materials que poden ser analitzats des d'òptiques alienes a la dialectologia i la sociolingüística.

El primer precedent és, sens dubte, l'anomenat, dins la nostra tradició dialectològica, *Atlas Sacaze*.⁴ Efectivament, com és sabut, Julien Sacaze (1847-1849) empenqué la tasca d'elaboració de l'*Enquête de linguistique et de toponymie des Pyrénées*. A través de la col·laboració dels mestres de les escoles dels Pirineus, que li trametien les versions locals de les llegendes de Barbasan i de Tantugon juntament amb els topònims del terror i un mapa de situació, va arregar tot un seguit d'informació important, de fet la primera descripció lingüística del territori més o menys homogènia i comparable, però que era mancada de rigor metodològic des de la nostra perspectiva, perquè no era informació recollida directament dels locutors de l'idioma.

Serà, però, el suís Jules Gilliéron (1854-1928) qui establirà el mètode que, amb força millores i variacions, dominarà la disciplina durant el segle xx.⁵ És prou conegut també que l'*Atlas linguistique de la France (ALF)*⁶ bastí un protocol d'actuació, a través d'un qüestionari de preguntes directes, en francès i ordenades alfabèticament, que responien els informadors en una sessió d'enquesta (encara ara i per tradició, en diem «enquestes» del nostre treball de camp principal, encara que el mètode ja no siga el mateix). Respostes lèxiques, doncs; és a dir, paraules, totalment condicionades pel context, pel francès de la pregunta i pel tarannà comunicatiu de l'enquestador (el famós Édmond Édmont, 1849-1926). És lògic i

4 Georges J. COSTA (1986): *Atlas linguistique «Sacaze» des confins catalano-languedociens*. Saint-Estève: P. Société des Professeurs de Catalan. La publicació original de l'enquesta de Julien Sacaze és consultable en línia: <<http://www.comminges.org/spip.php?article101>> (consultat el 05/12/2016).

5 Joan VENY (1978): *Estudis de geolingüística catalana*. Barcelona: Edicions 62.

6 Jules GILLÉRON / Édmond ÉDMONT (1902-1910): *Atlas linguistique de la France*. Paris: Champion, 9 vol. Consultable parcialment a <<http://cartodialect.imag.fr/cartodialect/>> (consultat el 05/12/2016).

coherent, tanmateix, que s'utilitzés un mètode així si mirem de no extrapolar-lo de les circumstàncies: el temps és limitat, l'obra colossal i la capacitat de prendre'n nota prou limitada, especialment si cal recollir tots els detalls fonètics i morfològics amb transcripció directa.

Molt diversos han estat els treballs fets des d'aleshores. No cal entrar ara en el tema de la qualitat dels informants, els coneguts com a «parlants NORM»: *Non-mobile Older Rural Male Speakers*.⁷ Si bé des del punt de vista sociolingüístic en el moment actual sembla que ens han d'oferir una visió esbiaixada de la realitat lingüística, també és cert que en temes d'història oral correspon força al perfil de la gent que cerquem. El fet és que, mitjans del s. xx, un altre punt de vista s'estén, per evolució del mètode de Gilliéron. Es tracta del mètode que en podríem dir etnolingüístic. Va ser l'*AIS* (conegut a casa nostra com l'*Atlante Italo-Svizzero*)⁸ que va incorporar per primer cop el qüestionari etnolingüístic, la qual cosa va permetre d'iniciar la lenta transició cap a la recollida de discurs temàtic i lligat. El canvi de rumb tindrà emulacions ibèriques, com l'*ALPI* (*Atlas Lingüístico de la Península Ibérica*)⁹ i alguns atles regionals, com l'*ALEANR*.¹⁰ Amb posterioritat, i dins el macroprojecte del *Nouvel Atlas Linguistique de la France par Régions* (*NALF*), l'*Atlas Linguistique et Ethnographique de la Gascogne* (*ALG*)¹¹ i els mètodes de Jean Séguy (1914-1973), amb la incorporació de la gravació magnetofònica, van representar una altra passa endavant, tant en fets com en les perspectives noves que s'obrien per al futur. És així com l'*Atles lingüístic del domini català* (*ALDC*),¹² elaborat des

7 J.K. CHAMBERS / Peter TRUDGILL (1980): *Dialectology*. Cambridge: Cambridge University Press.

8 Karl JABERG / Jakob JUD (1987) [(1928-1940) *Sprach-und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, Zofingen, Ringier, 8 vol.] *AIS. Atlante linguistico ed etnografico dell'Italia e della Svizzera meridionale*. Milano: Unicopli, 2 vol.

9 Tomás NAVARRO TOMÁS (1962) *Atlas Lingüístico de la Península Ibérica. I. Fonética, 1*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Els materials digitalitzats es poden consultar a <<http://alpi.csic.es/es>> (consultat el 05/04/2017)

10 Manuel ALVAR, con la colaboración de Antonio LLORENTE, Tomás BUESA y Elena ALVAR (1979-1980): *Atlas lingüístico y etnográfico de Aragón, Navarra y Rioja*. 12 vols. Zaragoza/Madrid: Diputación Provincial de Zaragoza / CSIC.

11 Jean SÉGUY (1954-1973): *Atlas linguistique et ethnographique de la Gascogne*. Paris: Editions du C.N.R.S., 6 vol.

12 Joan VENY / Lúdia PONS (2001-2014): *Atles lingüístic del domini català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 7 vol.

del darrer terç del segle xx amb paràmetres etnolingüístics i incorporant ja també, si més no parcialment, la gravació magnetofònica, ha pogut editar un volum d'etnotextos del català oriental,¹³ mentre se'n prepara un altre del català occidental.

Un cas a part, i anterior en el temps, és el de Jean-Joseph Saroïhandy (1867-1932).¹⁴ Al llarg d'un decenni va recórrer el Pirineu tot fent enquestes en principi no sistemàtiques i prenent-ne nota d'una manera que, d'antuvi, ens pot semblar caòtica, i de ben segur que ho és. Però a les seues llibretes de camp hi ha força informació etnològica, cultural, sociolingüística i metalingüística, i, a més, s'hi pot trobar força informació fraseològica, tant de frases descontextualitzades com d'estereotips i fraseologismes. És, sens dubte, un precedent interessant.

Durant la segona meitat del segle xx, però, es produeix l'eclosió de la sociolingüística. Com a disciplina variacionista, hauria d'haver provocat una renovació de la dialectologia, però, paradoxes de la vida acadèmica, ambdues disciplines van viure durant força temps d'esquena. Els treballs de William Labov i l'anomenada *sociolingüística de la variació* (en general, molt vinculada a la dialectologia), en consonància amb les altres disciplines que fan treball de camp sobre el discurs oral, van posar en qüestió aqueix sistema de recollida de dades mitjançant qüestionari tancat, consistent exclusivament en el joc pregunta/resposta. Val a dir que la qualitat i la facilitat de maneig dels nous sistemes de gravació i reproducció de la veu són en bona part els responsables de la transició de l'enquesta a l'entrevista, de la recollida de lèxic a la replega de discurs lligat. És en aquest context que Labov formula l'anomenada «paradoxa de l'observador», d'alguna manera la base ideològica de la renovació posterior del mètode:

13 Joan VENY / Lídia PONS (1998): *Atles lingüístic del domini català: etnotextos del català oriental*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

14 Óscar LATAS (2005): *Misión Lingüística de Jean J. Saroïhandy en el Alto Aragón*. Zaragoza: Ed. Xordica/P.U.Z. Óscar LATAS (2009): *Informe sobre el aragonés y el catalán de Aragón (1898-1916) de Jean-Joseph Saroïhandy*. Zaragoza: Aladrada / Prensas Universitarias de Zaragoza / Gobierno de Aragón. Xavier TOMÁS (2013): «Els Quaderns ribagorçans de Jean-Joseph Saroïhandy», dins Ramon SISTAC (ed.): *Reunió ordinària de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Benavarri (14 i 15 de novembre de 2008)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans / Centre d'Estudis Ribagorçans / Ajuntament de Benavarri, p. 87-102.

La intenció de la investigació lingüística d'una comunitat cal que siga descobrir com parla la gent quan no és observada sistemàticament; malgrat això, no podem obtenir aquesta informació sense l'observació sistemàtica.¹⁵

La qüestió és tan complicada de resoldre com senzilla de definir. El llenguatge «no afectat» es produeix en un entorn de familiaritat que la presència de l'investigador trenca. Tots els que hem fet treball de camp ho coneixem bé: per molt que intentem comportar-nos d'una manera presumiblement «natural» i pròxima, els nostres informants es malfien de nosaltres i, en el millor dels casos, es comporten —i, sobretot, parlen— d'una manera poc natural, afectada, provocada per la nostra mateixa presència. El mètode *labovian* clàssic proposa una sèrie d'estratègies per a superar, o en tot cas minimitzar, aquest efecte. No és pas el moment de detallar-les, però sí que em centraré en una: el «perill de mort». Se suposa que l'investigador ha de demanar a l'informador si s'ha trobat algun cop en situació de risc per a la seua vida. Com que és un tema d'introspecció, que a més afecta els sentiments més íntims de la persona, hom respon «des del cor», amb un relat molt més sincer i molt menys condicionat per la presència de l'investigador.

Fins ací, de manera molt succinta, el que hi ha. Ara ve el que hi podem aportar de més. Al llarg dels anys, i amb moltes hores d'entrevista damunt, l'OLLPP ha atresorat una certa experiència, que penso que podem posar a disposició de qui en vulga fer ús. Cal aclarir, d'antuvi, que com a lingüistes, sociolingüistes i dialectòlegs el nostre objectiu és la llengua en ella mateixa. Ens interessa, doncs, el «com» i no pas necessàriament el «què». Aleshores, les nostres estratègies estan dissenyades per a recollir informacions estrictament lingüístiques, i ens interessa relativament poc el contingut d'allò que arrepleguem. Però, amb la mateixa contundència amb què afirmem açò, també hem de dir que el treball conjunt amb antropòlegs, etnòlegs i historiadors orals ens ha fornit materials orals de primera qualitat per als nostres objectius. De la mateixa manera, els temes d'història oral, del pas del temps, de la comparació entre avui i ahir, són els temes més recurrents i, ahora, més efectius per a aconseguir aqueixa introspecció de

15 William LABOV (1972): *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania, p. 209.

l'individu que ajuda a superar l'adés esmentada paradoxa. Per a nosaltres, el recurs al «perill de mort» té un punt d'extravagància, a voltes desagradable, que no contribueix gens que l'entrevistat acabe captant l'objectiu de l'entrevista.

Cal aclarir, primer, que ja fa temps que vam abandonar l'ús del qüestionari lèxic, i ens vam decantar decididament cap a la conversa semidirigida. La llengua és feta de frases o, si es vol, de discurs seguit, i el context pragmàtic i comunicatiu és vital per a interpretar a posteriori els resultats. Com deia, el pas del temps és el tema més recurrent, i, amb ell, el recurs als tabús. Un cop aconseguida la confiança de l'individu arriba aquell moment dolç en què la conversa flueix sola i es va convertint lentament en un monòleg de l'entrevistat, mentre que l'entrevistador es va fent invisible. És el moment de fer-hi entrar el sexe, les creences, el dolor i les alegries... i, sobretot, amb la gent de més edat, la guerra, la postguerra, el maquis, el franquisme... Paradoxalment, aquests temes, que potser amb els veïns o amb la comunitat més propera —a menys que hi haja molta confiança— s'eviten, són molt productius davant d'un desconegut. És, ras i curt, el mateix que la confessió catòlica, darrere la gelosia o el vel del confessionari. Segurament, la mateixa persona que tindria inconvenient a parlar amb tu de temes «punxeguts» com el procés independentista de Catalunya, l'avortament, la immigració o la política local, es deixa anar tot parlant de temes de la guerra (encara que ja escassegen, però, les persones en condicions de fer-ho).

Per què ens interessa tant la guerra (en el cas dels territoris espanyols, principalment —però no exclusiva— la de 1936-1939) a aquells que no treballem per sistema en història oral? Evidentment, som membres de la comunitat, i ens interessa i ens afecta tot allò que fa referència a la memòria històrica; però des de la nostra condició de ciutadans. Com a investigadors, el nostre centre d'interès és la construcció d'un discurs. A nosaltres, estrictament com a lingüistes, no ens interessa la veracitat del relat, sinó la seua coherència. Podríem dir que fem en el mateix sac la història i la literatura. I és que, en definitiva, tota narració històrica és intrínsecament literatura. Per la meua experiència personal i, baixant al pla anecdòtic, puc dir que fins i tot algun cop he arribat a tancar la gravadora, perquè tenia la convicció que l'informant no era conscient de la importància i transcendència d'allò que m'estava explicant. Sens dubte,

un excés de pudor aliè de part meua, perquè allò que t'explica una persona desconeguda amb llàgrimes als ulls, no deixa de ser un material lingüístic de primera qualitat, que supera amb escreix la famosa paradoxa. I, si se'm permet una expressió abusivament col·loquial, Labov ja es pot confitar el seu perill de mort.

Veritat o mentida? En algunes coses, certament que és una qüestió de punt de vista. Però sovint —per no dir gairebé sempre— els humans ens construïm una narració. Els records es difuminen amb el temps, i els hem de fixar d'alguna manera. D'altra banda sempre hi ha aspectes cantelluts, o qüestions secundàries que entorpeixen el relat i que convé obviar. Però, sobretot, hi ha aquells aspectes que ens incomoden, que no ens deixen presentar de la manera que voldríem, que no n'estem orgullosos, que ens fan patir o que directament ens n'averonyim. Donem preferència, per damunt de la veritat, a la coherència del discurs.

Com que, irresponsablement, ja he travessat la barrera d'allò que és anecdòtic i personal —fet intolerable en un treball pretesament científic— continuaré d'aquest mateix color. He tingut la sort d'haver gaudit d'un pare que ens va deixar a l'edat de 99 anys. Va viure, a Espanya, dues monarquies, dues dictadures, una república i una guerra civil, en la qual va ser soldat. A mesura que m'anava fent gran, anava descobrint que el seu relat estereotipat de la guerra espanyola presentava buits, alguns d'incomprensibles, i alguna contradicció flagrant. Durant una època me'n vaig sentir decebut. Fins que, amb l'edat, vaig anar entenent que tot plegat era una construcció més o menys èpica, un relat, una narració; potser al començament interessada, però és que tothom acaba creient-se el relat propi. En la nit del temps, algú va fer el mateix... i ho va explicar a un altre, que hi va posar elements de la seua collita. Segurament *La Iliada* va començar així. Som, comptat i debatut, davant el naixement de la Literatura.

Ara bé; fins a quin punt, vista l'experiència d'aquests relats edulcorats o directament manipulats a gust del narrador, podem aplicar les nostres metodologies de recerca per a obtenir dades sobre discurs metalingüístic i sobre actituds i representacions dels parlants de la Franja? Partim de la premissa que aquest territori es caracteritza per una gran complexitat identitària, derivada, en part, del fet lingüístic i, en part també, de la seua proximitat amb Catalunya. Si la *guerra* era un tabú, la situació de *frontera*

n'és un altre, i també ací ens podem trobar amb importants alteracions de la sinceritat del discurs. Caldrà que ens hi detinguem una estona per tal de poder caracteritzar aquesta situació tan complexa que bascula a l'entorn del terme *frontera* (i que és caracteritzable, en bona mesura, perquè situacions d'aquesta mena no són pas exclusives de la zona estudiada).

Frontera, doncs, és un terme que, de tan humà com és, acaba esdevenint inhumà. Efectivament, i amb l'excepció d'allà on hi ha confins inqüestionables (els oceans, l'Himàlaia, el Sàhara...), la distribució dels humans pel planeta s'ha fet de manera progressiva, amb amplis contínuums trencats només per uns límits arbitraris, dits fronteres, que gairebé sempre són el fruit feudal dels estira-i-arronses de la història, condicionat sempre pel mal procedir de les classes dominants.

Aquesta mena de proclama pseudoanarquista ve a tomb com a reflexió introductòria a una altra de més abast sobre la Franja (de Ponent o d'Aragó; per a mi, senzillament la Franja), que en una definició d'urgència és «el territori de població catalanoparlant i administració aragonesa». I és que l'observador no sabrà trobar cap «frontera» natural recognoscible o digna de consideració entre Seròs i Fraga o Alfarràs i Albelda. I tanmateix, tant la senyalització de carreteres com les tirallongues de creuetes de la cartografia s'encarreguen de recordar-nos que canviem de territori administratiu, de referents simbòlics; gairebé d'univers mental.

Allà on no hi ha, doncs, una autèntica frontera, se'n superposen tres que, a més, no coincideixen espacialment: una de politicoadministrativa, una altra de lingüística i finalment una altra d'identitària molt més difícil de reconèixer. I tot això per escapçar en dos l'antiga terra dels ilergets (parlo especialment de la *meua* Franja; és a dir, de Mequinensa cap al nord) que, en molts aspectes, continua encara aglutinada per lligams econòmics, culturals i humans ancestrals, fins i tot per damunt de les llengües que hi són parlades.

La frontera administrativa té origen medieval, i està en relació amb aquells estira-i-arronses a què feia referència adés. En tot cas, cal tenir clar que no és cert —com sovint s'ha dit— que s'originés amb la divisió provincial de 1833: és força anterior i, amb poques variacions posteriors, procedeix de la distribució entre Aragó i Catalunya que va fer Jaume II el 1300. La divisió provincial, bàsicament la mateixa d'ara, no va fer res més

que consolidar-la, i la dita «Espanya de les autonomies», filla de la Constitució de 1978, hi ha cavat trinxeres, valls i fossats i ha elevat murs cada vegada més infranquejables.

La frontera lingüística, però, no és tal a la Ribagorça. El territori pirinenc i prepirinenc va ser zona d'evolució del llatí als parlars romànics, i allà va nàixer tant el català com l'aragonès. És per això que hi trobem una àmplia àrea de parlars de transició on, segons convenció de la dialectologia, els de la ribera de l'Isàvena són bàsicament catalans però amb molts elements aragonesos, mentre que els de la de l'Éssera (benasquès inclòs) presenten la situació inversa. A partir de la línia Tamarit-Binèfar i fins al límit meridional de l'idioma a Guardamar del Segura (Baix Segura, Alacant) les transicions desapareixen, pel fet d'haver estat un país islamitzat i arabitzat on el català i l'aragonès són sobrevinguts, distribuïts en funció de la procedència dels colonitzadors cristians o de la llengua que hi van ser capaços d'imposar. Posteriorment, la substitució de l'aragonès pel castellà encara va fer més nítides les àrees lingüístiques respectives.

La qüestió de la frontera identitària és molt més complexa, perquè és més difícilment objectivable. En efecte, els límits administratius s'identifiquen fàcilment en els mapes polítics. Els límits lingüístics, després de més d'un segle de dialectologia i geolingüística, també són relativament fàcils de descriure. Però el sentiment o la consciència de pertinença a un grup no es pot cartografiar. Primer perquè és o pot ser heterogeni: no tothom té per què sentir-se o considerar-se partícip de la mateixa identitat. Segon perquè és o pot ser dinàmic: al llarg de la vida pot anar evolucionant o fins i tot canviar del tot. I finalment perquè és o pot ser híbrid o múltiple. Una mateixa persona pot tenir identitats compostes o diverses, i la mateixa apreciació val per als seus sentiments d'identificació grupal. És per això que gosaria aventurar-hi una hipòtesi interpretativa.

Efectivament, contràriament als altres països de llengua catalana, la Franja no és un territori articulat, ni històricament, ni administrativament, ni geogràficament. No té capital interna, ni carreteres ni cap mena d'infraestructures compartides. Fins i tot està dividida entre tres províncies i sis comarques oficials (cinc de les quals inclouen poblacions externes de l'àrea lingüística, i quatre capitals també en són fora). I amb una orografia ben diversa: al nord, les serralades pirinenques i prepirinenques; al mig, les planes i valls fluvials piemontanes; al sud, els massissos i contraforts

orientals del sistema ibèric. Els pobles que la componen solen tenir més relacions amb els seus veïns de Catalunya o d'Aragó que amb els de la resta de la Franja (excepte, és clar, amb els immediats), i la consciència territorial, definida en termes de «territori de llengua catalana i administració aragonesa» és moderna i difusa, i no està plenament acceptada o assumida per bona part de la població, entre altres coses perquè és invisible en els mapes, tant físics com polítics.

En la societat tradicional i en aqueix territori de continuïtat, ser de Lleida o d'Osca no implicava gran cosa. El drets individuals eren els mateixos, com la llengua i la vida quotidiana. A partir de les autonomies, però, es creà un conflicte identitari que abans no hi era o era poc operatiu. Ser d'una comunitat autònoma i actuar de facto com si fosses de la veïna, en un moment de definició maximalista, de «marcar territori», està fortament penalitzat. Per a molts aragonesos (i alguns catalans), ser «aragonès de llengua catalana» és una *contradictio in terminis*. Com un cafè descafeïnat, vaja. I tot això encara que vivim en una època en què les identitats col·lectives han entrat en crisi. L'ésser humà modern és complex, polièdric. La mundialització, l'europeisme, les migracions..., haurien, previsiblement, de contribuir a fer que el debat sobre la identitat de grup, plantejat en els paràmetres tradicionals, agafe un lleu tel d'obsolescència.

És per això que constatem que, en el moment de la recerca de camp, si no hi ha una situació de confiança entre entrevistat i entrevistador (i encara i així), l'inquirit se sent, davant preguntes explícites sobre la llengua, sobre els sentiments que s'hi associen i sobre la identitat pròpia, víctima d'una profunda incomoditat, que el pot menar de vegades fins i tot a adequar-se a allò que pressuposa que és el discurs de l'investigador. És un fenomen ja descrit el 1995 per Arantxa Capdevila i Josep Espluga¹⁶ i que hem pogut comprovar com a ben viu al llarg del treball de camp dels nostres projectes centrats en els sentiments fronterers.¹⁷ En aquest context

16 Josep ESPLUGA / Arantxa CAPDEVILA (1995): *Franja, frontera i llengua. Conflictes d'identitat als pobles d'Aragó de parla catalana*. Lleida: Pagès Editors.

17 Especialment a IEC *Cultura, memòria, llengua: la construcció de la identitat en els territoris fronterers de la llengua catalana* (PT2015-S04-NADAL) i a *Lengua, identidad y cohesión social: el paradigma de los territorios de frontera lingüística* (FFI2014-53589-C3-1-R). Un breu resum dels problemes sorgits com a conseqüència de l'afloració a la

d'aparences que enganyen, les actituds equívokes i ambigües, gairebé esquizofrèniques, són pa de cada dia. El personal autòcton sap per experiència pròpia que la seua condició genera, Aragó endins i en el millor dels casos, incomoditat. Els aragonesos en general —bo i tenint prou clar que generalitzem de manera abusiva, gairebé fins la caricatura— han construït la seua identitat col·lectiva, fonamentada en la història, en base a l'oposició als seus veïns de l'occident pirinenc (bascos i/o navarresos) i d'orient (catalans i/o valencians), passats tots per l'adreçador de la revolució industrial (per no parlar dels altres, els enemics sempiterns i septentrionals de la pàtria hispana: els francesos). Això, juntament amb la consciència mai no explicitada de ser un país colonitzat (pel centralisme intern i extern), els ha portat a una mal dissimulada, diguem-ho amb totes les lletres, catalanofòbia, mostrada sense complexos per una part gens menyspreable de la població. A l'altre cantó de les bogues, a Catalunya, hi ha un desconeixement generalitzat, sovint tenyit de menysteniment, cap a l'Aragó en general i cap a la Franja en particular (actituds que admeten algun matís en el cas de les terres de Lleida, més properes i interconnectades), considerada aquesta darrera, en el millor dels casos, com un territori exòtic i distant, desconegut de la majoria. Dit siga tot açò amb la reiteració de les excuses per unes generalitzacions que poden resultar esperpèntiques però, tanmateix, clarificadores. Davant d'aquest panorama, l'habitant de la Franja va pel món amb peus de plom. És plenament conscient que és vist des de l'interior d'Aragó com una pedra a la sabata, i des de Catalunya (on se sol abusar de la identificació sense matisos de la llengua amb la condició nacional) com una mena d'error administratiu, de pa mal pastat. És per això que el *franjolí* té una tendència gairebé malaltissa a autodefinir-se amb un «sí, però...», o amb un «no sé si m'entens», o directament amb un contundent «ves per on, mira què tal». Tot plegat fruit d'un autèntic galimaties identitari que es projecta irremeiablement sobre l'única certesa que li quedava: la de la llengua que parla (tot seguint el sil·logisme: «els aragonesos no toleren els catalans, jo sóc aragonès i parlo català, ergo o no sóc un bon aragonès o allò que parlo no és català»). Però no es pot negar que aquestes incerteses també són fruit directe d'una manca implícita de

superfície de tots aquests sentiments a Ramon SISTAC (2016): «Llengua i sentiment», *La Rambla*, núm. 40, Albelda: Ajuntament d'Albelda, p. 40-41.

llibertat d'expressió, d'una pressió social unidireccional que fa que avui a l'Aragó, en determinats ambients, l'exercici de l'heterodòxia conduïska directament al linxament moral. Una llosa que pesa massa damunt d'una societat ja de per si no excessivament comunicativa. Si parlar de la guerra, amb desconeguts i en la distància, pot resultar alliberador, fer-ho de la llengua i la identitat, tant amb coneguts com amb desconeguts, encara causa una immensa incomoditat. Ací el relat ja no és relat; és, directament, una fugida d'estudi.

En resum i per concloure, a l'Aragó hi ha més de 40.000 persones que, malgrat les circumstàncies adverses i a espentes i redolons, han mantingut el català com a llengua de la comunicació oral quotidiana. Les perspectives no són bones, i el fantasma de la substitució lingüística plana per damunt, però també és cert que els canvis de color en l'administració autonòmica, produïts com a conseqüència de les eleccions de 2015, generen un ambient menys hostil. En aquest sentit, la redefinició dels drets lingüístics dels afectats i els canvis de rol pel que fa a una identitat desdramatitzada poden obrir una tímida fenella a l'esperança.